

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री ओम प्रकाश मिश्र
फैसला

०६९-WO-१४०६

मुद्दा: उत्प्रेषण ।

साझेदारी ऐन, २०२० बमोजिम दर्ता भएको जिल्ला पर्सा, भवानीपुर गा.वि.स. वडा नं. २ स्थित मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिजका साझेदार बारा जिल्ला लिपनीमाल गा.वि.स. वडा नं. ८ बस्ने राजकुमार शाह.....१	}	निवेदक
ऐ. का साझेदार जिल्ला पर्सा बीरगञ्ज न.पा.वडा नं. १२ बस्ने विनोदकुमार रौनियार.....१		

विरुद्ध

नेपाल सरकार उद्योग मन्त्रालय, सिंहदरवार, काठमाडौं.....१	}	विपक्षी
ऐ. का माननीय मन्त्री ज्यू.....१		
घरेलु तथा साना उद्योग विभाग, त्रिपुरेश्वर, काठमाडौं.....१		
घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, बीरगञ्ज, पर्सा.....१		

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ एवं १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:-

१. रिट निवेदन बेहोरा-

हामी निवेदकहरू मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिजको हालका साझेदार हौं। उक्त उद्योगका तत्कालीन साझेदारहरू हिरादेवी मानन्धर, जसोदादेवी कल्वारिन र सरिता पाण्डेसमेतको नाममा मिति २०५५।३।१ मा बोन चिप्स, हड्डीको धूलो तथा कुखुराको दाना उत्पादन तथा आयात निर्यात गर्ने उद्देश्यले पर्सा जिल्ला भवानीपुर गा.वि.स. वडा नं. २ मा सञ्चालन हुने गरी १६१।०५४-५५ मा दर्ता भई सञ्चालन भइरहेको थियो। सञ्चालक हिरा देवी र जसोदा देवी कल्वारिनले साझेदारी छाडेपछि सरिता पाण्डेको एकलौटी प्राइभेट फर्ममा परिणत भयो।

यस फर्मको मिति २०६८।१०।५ को निर्णयले प्राइभेट फर्मबाट पुनः साझेदारी फर्ममा परिणत भई हामी निवेदकहरू यस फर्मका साझेदार भएका छौं। यस उद्योगको स्थापना हुनुअघि वातावरणमा कुनै असर नपर्ने भनी २०५४।११।२६ स्थलगत सर्जिमिन मुचुल्का भएको, भवानीपुर गा.वि.स. कार्यालयबाट मिति २०५४।१२।४ मा सिफारिस गरिएको र विपक्षी कार्यालयबाट मिति २०५५।३।७ को स्थलगत निरीक्षण प्रतिवेदनका आधारमा वातावरणीय असर नपर्ने यकिन भई उद्योग सञ्चालन हुँदै आएको छ।

विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयले मन्त्री स्तरको मिति २०६९।१०।२८ को निर्देशानुसार घरेलु तथा साना उद्योग विभाग त्रिपुरेश्वरको मिति २०६९।११।९ को निर्णयानुसार गठित अध्ययन टोलीको सिफारिसबमोजिम तोकिएको शर्त पूरा गरी उद्योग सञ्चालन गर्नु भनी जानकारी गराइयो। तत्पश्चात् च.नं.१३२८ मिति २०७०।३।२० मा पूर्व प्राप्त पत्रानुसारको प्रदूषण नियन्त्रणका प्रक्रिया अपनाएर मात्र सञ्चालन गर्ने र सो नगरेसम्मको लागि उद्योग सञ्चालन बन्द राख्नु भनी पत्र पठाइएको छ।

विपक्षी कार्यालयबाट प्रेषित मिति २०७०।३।२० को पत्रमा कुन कानूनका आधारमा उद्योग बन्द गर्न लागिएको हो सो कुरा उल्लेख गरिएको छैन। वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ तथा वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम १८ ले तोकेको शर्त एवं मापदण्डअनुरूप प्रदूषण नियन्त्रण नगरेमा वा फोहोर मैला निष्कास गरेको देखिएमा सम्बन्धित निकायले त्यस्तो शर्त वा मापदण्डअनुरूप प्रदूषण नियन्त्रण गर्न वा फोहोरमैला निष्कास नगर्नका लागि सूचना गर्ने प्रावधान रहेको छ। उद्योग बन्द गर्ने आदेश दिने अधिकार विपक्षी कार्यालयलाई ऐन, नियमावलीले प्रदान गरेको छैन। ऐन नियमावली विपरीत उद्योग बन्द गर्न दिएको आदेश बदर भागी छ।

निवेदकलाई उद्योग बन्द गर्ने पत्राचार गर्नु अघि प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त अनुरूप सफाइ पेश गर्ने मनासिब मौका प्रदान गरिएन। विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय वीरगञ्जबाट उद्योग सञ्चालन बन्द गर्नु भनी मिति २०७०।३।२० को पत्र कानून विपरीत, अधिकारक्षेत्र विहीन, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत र बदनियतपूर्ण भएकाले उद्योग बन्द गर्नु भन्ने मिति २०७०।३।२० को पत्र, तत् सम्बन्धी निर्णय लगायतका सम्पूर्ण कार्य उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उद्योग सञ्चालन गर्न गैर कानूनी रोक नलगाउनु र कुनै बाधा नगरी कानूनबमोजिम सञ्चालन गर्न दिनु भनी परमादेशसहितको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदनपत्र।

२. यस अदालतको प्रारम्भिक आदेश-

यसमा के कसो भएको हो, निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार, प्रमाण र कारणसमेत भए खुलाई आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नुभनी विपक्षीका नाममा म्याद सूचना जारी गर्नु। साथै उद्योग सञ्चालनकालागि बाधा नपर्ने भनी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय बीरगञ्जको मिति २०६९।५।२७ को प्रतिवेदनका आधारमा उद्योग सञ्चालन गर्न अनुमति दिने भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय बीरगञ्जबाट मिति २०६९।५।२८ मा भएको निर्णयानुसार उद्योग सञ्चालन भई रहेकोमा रोक लगाइएबाट निवेदकलाई अपूरणीय क्षति पुग्न जाने स्थिति देखिएकाले प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयको मिति २०७०।३।२० को पत्र कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु र पूर्ववत् उद्योग सञ्चालन गर्न दिनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।३।३१ को आदेश।

३. विपक्षीहरूको लिखित जवाफ-

निवेदक उद्योग विरुद्ध जिल्ला पर्सा गा.वि.स. भवानीपुर वडा नं.२ बस्ने सुरेश साह तेली समेत गा.वि.स. उदयपुर घुर्मी मनियारी, बगही, हरपगंज अन्तर्गतका १६७ जना स्थानीयबासीले उद्योग मन्त्रीसमक्ष उद्योगबाट हड्डीमा काँचो मासु कुहिएर वातावरणमा दुर्गन्ध फैलिएको हुँदा मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्न गएकोले उद्योग बन्द गरी कारवाही गरिपाउँ भनी मिति २०६९।९।२९ मा निवेदन दिएका थिए। सो निवेदनमा भएको आदेशानुसार अध्ययन टोली गठन गरी सो टोलीको प्रतिवेदनका आधारमा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय पर्साले उद्योगमा हाल सञ्चालित प्रविधिबाट वातावरणीय दुर्गन्ध हटाउन सहयोग नपुगेकाले आधुनिक प्रविधि वा काँचो हाड सुकाउन क्लोज सर्किट प्रकारको प्रविधि र उद्योग हाताभित्र र बाहिरको सरसफाइमा बढी ध्यान पुऱ्याई सञ्चालन गर्ने र उल्लिखित प्रक्रियाबाट सञ्चालन गर्न नसकेमा उद्योग बसोबास क्षेत्रबाट कम्तीमा दुई कि.मी.टाढा वा औद्योगिक क्षेत्रमा स्थानान्तरण गरी सञ्चालन गर्ने भनी निर्देशन दिइएको थियो। उद्योग स्थापना गर्दा नै उद्योग सञ्चालन गर्दा साँध सँधियारलाई बाधा पुऱ्याउनु हुँदैन, वातावरण संरक्षणमा पर्याप्त ध्यान दिनु पर्ने शर्त रहेकोमा सो शर्तलाई ध्यान नदिई समग्र गाउँ वरिपरि सिनोको दुर्गन्ध फैलाएको अध्ययन टोलीको प्रतिवेदनबाट देखिएको छ। मध्यमाञ्चल बोन

इन्डस्ट्रिजले दुर्गन्ध फैलाउने कार्य नियन्त्रण गर्ने भनी पटकपटक प्रतिबद्धता व्यक्त गरे पनि सो प्रतिबद्धता कार्यान्वयन गरेको छैन। वातावरण संरक्षणका लागि उद्योगलाई निर्देशन दिएको अवस्थामा सो अटेर गरेको देखिँदा निवेदकको कुनै हकमा आघात पारेको छैन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी मध्येका घरेलु तथा साना उद्योग विभाग, त्रिपुरेश्वर र ऐ. का महानिर्देशक देवेन्द्र शर्मा पौडेलकातर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिज नामक उद्योगबाट हड्डीमा काँचो मासु रही आउने र सो मासु स्याल, कुकुर आदिले खान खोज्ने भई तिनीहरूबाट र मासु कुहिएर वातावरणमा दुर्गन्ध फैलाएको हुँदा मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्न गएको छ। सो उद्योग बन्द गरी कारवाहीसमेत गरिपाउँ भनी स्थानीय बासीबाट निवेदन परेको थियो। सो बारेमा एउटा अध्ययन टोली पठाई यथार्थ, बुझी कारवाही अगाडि बढाउन भनी यस मन्त्रालयबाट घरेलु तथा साना उद्योग विभागलाई निर्देशन दिइएको हो। सो टोलीले दिएको प्रतिवेदनका आधारमा वातावरण प्रदूषण फैलाउने कार्य नगर्ने, दुर्गन्धलाई नियन्त्रण गर्ने भनी स्थानीय बासी, उद्योगी तथा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयको रोहवरमा कागजात गरी प्रतिबद्धता जाहेर गरिएको थियो। तर उद्योगले गरेको प्रतिबद्धता कार्यान्वयन नगरेकोले सो नगरुन्जेलसम्मका लागि उद्योग बन्द राख्न जानकारी गराइएको हो। निवेदकको हकमा कुनै आघात नपारेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी मध्येका उद्योग मन्त्री र उद्योग मन्त्रालयका तर्फबाट पर्न आएको पृथक पृथक लिखित जवाफ।

मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिजबाट उत्सर्जन हुने प्रदूषणका सम्बन्धमा स्थानीय बासिन्दाहरूले पटकपटक लिखित तथा मौखिक रूपमा उजुरी गुनासो गर्दै आउनु भएको थियो। यसै क्रममा स्थानीय बासी सुरेश साह तेली समेतका व्यक्तिहरूले उद्योग मन्त्रीसमक्ष उद्योगबाट हुने प्रदूषण र त्यसको असरका सम्बन्धमा उजुरी गर्नु भएको थियो। मन्त्री ज्यूको निर्देशन अनुरूप अध्ययन टोली गठन गरी सो टोलीले दिएको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्न पत्राचार गरिएकोमा उद्योगले सो शर्तहरूको पालना गरेको देखिएन। ती शर्तहरू पालना गराउन मिति २०७०।३।२० मा पत्र लेख्ने कार्य भएको हो। उक्त कार्य यस कार्यालयको कार्यक्षेत्रभित्रको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी मध्येका घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय बीरगञ्जका तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलास समक्ष पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिप्रसाद उप्रेती र

अधिवक्ता श्री अर्जुनप्रसाद कँडेलले मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिज २०५५ सालमा मानव बस्ती भन्दा टाढा गा.वि.स. को सिफारिस र स्थानीयवासीहरूको सहमतिमा विधि र प्रक्रिया पूरा गरेर स्थापना गरिएको हो। उद्योग स्थापना भएपछि उद्योगका छेउछाउमा पछि क्रमशः बस्ती बसेको हो। वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ अनुरूप स्थापना भई सञ्चालनमा रहेको उद्योग बन्द गर्ने प्रावधान गरेको छैन। रिट निवेदकलाई आफ्ना कुरा राख्ने मनासिब माफिकको मौका नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत उद्योग बन्द गराइएको छ। वातावरण संरक्षणका लागि उद्योगमा Treatment plant राखिएको छ। उद्योगबाट उत्सर्जन हुने प्रदूषणले कसैलाई कतैबाट पनि असर पारेको छैन। उद्योग मन्त्रीको ठाडो आदेशले गैर कानूनी रूपमा उद्योग बन्द गराइएको हुँदा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, बीरगञ्जले उद्योग बन्द गर्न मिति २०७०।३।२० मा पठाएको पत्र र तत्सम्बन्धी निर्णय समेत बदर गरिपाउँ भनी बहस गर्नु भयो।

विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री खगराज पौडेलले उद्योग बन्द गराइएको होइन। उद्योग स्थापना गर्दा वातावरण संरक्षणकालागि पूरा गर्ने भनी निवेदकले लिखित रूपमा स्वीकार गरेका शर्तहरू पूरा नगरेकाले पटकपटक सो शर्त पूरा गर्न जानकारी गराइएको थियो। तर, निवेदकले उक्त शर्त पूरा नगरेको र स्थानीय बासिन्दाहरूको उजुरी र गुनासोहरूका आधारमा अध्ययन टोली गठन गरी सो टोलीले दिएको प्रतिवेदनका आधारमा तोकिएका शर्त पूरा नगरेको पाइएकाले उद्योग बन्द गर्न पत्राचार गरिएको हो। रिट निवेदकलाई सुनुवाइको मौका नदिई उद्योग बन्द गर्न पत्राचार भएको होइन। पटकपटक दिएका आदेश, निर्देशनहरूको बेवास्ता गरेकाले प्रचलित कानूनको अधीनमा आफ्नो क्षेत्राधिकार अन्तर्गत रही कानूनबमोजिम पत्राचार भएको हो। तोकिएका शर्तहरू पूरा गरेको अवस्थामा उद्योग सञ्चालन हुने नै हुँदा झुठा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन। सो सम्बन्धमा इन्साफ गर्नुपर्ने देखियो।

४. यस अदालतको अन्तिम आदेश-

इन्साफतर्फ विचार गर्दा, बोन चिप्स, हड्डीको धुलो तथा कुखुराको दाना उत्पादन तथा आयात निर्यात गर्ने उद्देश्यले मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिज नामक साझेदारी फर्म साझेदारी ऐन, २०२० अनुसार मिति २०५५।३।१ मा घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय पर्सा

बीरगञ्जमा दर्ता भएको तथ्य मिसिल संलग्न दर्ता प्रमाणपत्रबाट देखिन्छ। उक्त उद्योगको स्थापना कालमा साझेदारहरू हिरादेवी मानन्धर, जसोदादेवी कल्वारिन र सरिता पाण्डे रहेकामा हिरादेवी मानन्धर र जसोदा कल्वारिनले साझेदारी छाडेपछि मिति २०६८।१०।५ मा उक्त कार्यालयको निर्णयले यी रिट निवेदकहरूसमेत उक्त उद्योगका साझेदार रहे भएको मिसिलबाट देखियो। मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिज स्थापना गर्दा साझेदारहरूले वातावरण संरक्षणका लागि विभिन्न शर्तहरू पूरा गर्ने प्रतिबद्धता लिखित रूपमा स्वीकार गरेको देखिन्छ। उक्त शर्तहरूमध्ये बुँदा नं.६ मा उद्योग सञ्चालन गर्दा साँध सँधियारलाई बाधा नपुऱ्याउने र बुँदा नं.७ मा उद्योग सञ्चालन गर्दा वातावरण संरक्षणमा पर्याप्त ध्यान दिनुपर्नेछ भन्ने बेहोरा उल्लेख भएको देखियो।

वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ७ मा प्रदुषणको रोकथाम तथा नियन्त्रण सम्बन्धी ब्यवस्था भएको पाइन्छ। दफा ७(१) मा "कसैले पनि वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी वा जन जीवन र जन स्वास्थ्यका लागि खतरा हुन सक्ने किसिमले प्रदुषण सृजना गर्न वा तोकिएको मापदण्ड विपरीत कुनै यान्त्रिक साधन, औद्योगिक प्रतिष्ठान वा अन्य ठाउँबाट ध्वनी, ताप, रेडियोधर्मी विकिरण तथा फोहर मैला निष्काशन गर्न, गराउन हुदैन"। ऐ.ऐनको ७(२) मा "उपदफा (१) विपरीत कसैले कुनै कार्य गरी वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पारेको देखिएमा सम्बन्धित निकायले तत्सम्बन्धमा आवश्यक शर्तहरू तोक्न वा त्यस्तो कार्य गर्न नपाउने गरी रोक लगाउन सक्नेछ" भन्ने र दफा ७(३) मा "कुनै किसिमको पदार्थ, इन्धन, औजार वा संयन्त्रको प्रयोगबाट वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव परेको वा पर्ने देखिएमा मन्त्रालयले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी त्यस्तो पदार्थ, इन्धन, औजार वा संयन्त्रको प्रयोगमा बन्देज लगाउन सक्नेछ" भन्ने कानूनी प्रावधान रहेको पाइन्छ।

वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ८ मा प्रदुषण कम गर्ने, हटाउने वा नियन्त्रण गर्ने तथा प्रारम्भिक वातावरण परीक्षण वा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनअनुसार गर्नुपर्ने कामहरू प्रभावकारी रूपले गर्न गराउन वातावरण निरीक्षक नियुक्त गर्ने समेतको ब्यवस्था गरिएको पाइन्छ।

प्रस्तुत विषयमा यी रिट निवेदकहरू राजकुमार साह र विनोदकुमार रौनियारले आफूहरू उद्योगको साझेदार बन्ने क्रममा नै निम्न शर्तहरू समेत पालना गर्ने गरी लिखित रूपमा स्वीकार गरी सहिछाप गरेको देखिन्छ-

१. साँध सँधियार र छरछिमेकीलाई बाधा नपुन्याई उद्योगको कार्य सञ्चालन गर्ने।
२. उद्योग सञ्चालन गर्दा वातावरण प्रदूषण हुन दिने छैन।
३. उद्योग दर्ता गर्दा किटान गरिएको उद्देश्य विपरीत काम गर्नेछैन।
४. उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ र वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ अन्तर्गत रही उद्योग सञ्चालन गर्ने।

मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिज स्थापना तथा सञ्चालनार्थ उक्त शर्तहरूको पालना गर्ने तथ्य स्वीकार गरिएको भएपनि उक्त शर्तहरू व्यवहारमा कार्यान्वयन भएन भनी मिति २०६८।६।२५ मा जिल्ला पर्सा गा.वि.स. भवानीपुर वडा नं.२ का बासिन्दाहरूले फ्याक्ट्रीमा ल्याइएका कच्चा हड्डी जथाभावी फ्याँकिएको, स्याल, कुकुरले यत्रतत्र पुन्याई हड्डीको गन्धले वातावरण प्रदूषण भई नागरिकहरूको जीउज्यानमा असर पारेकाले जीउज्यानको संरक्षण गरिपाउँ भनी टोल बासीले संयुक्त रूपमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष निवेदन दिएको देखियो। त्यसैगरी, मिति २०६९।९।२९ मा उद्योगबाट उत्सर्जित दुर्गन्धले मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पारेकाले उद्योग बन्द गरी कारवाही गरिपाउँ भनी उद्योग मन्त्रीसमक्ष पर्सा जिल्ला भवानीपुर गा.वि.स. वडा नं.२ का बासिन्दाहरूले निवेदन दिएको देखियो। उक्त निवेदनका आधारमा बोन इन्डस्ट्रिजले गरेको फोहोर प्रदूषण बारे अध्ययन गर्न मन्त्रालयको आदेशानुसार स्थलगत अध्ययन टोली गठन गरी सो टोलीले मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिजको निरीक्षण गरी उद्योगबाट हुने कैफियतहरू निम्न बमोजिमको रहेको भनी प्रतिवेदन दिएको देखियो।

१. उद्योग पुगनुभन्दा पहिला नै करिव १-२ कि.मी. वरैबाट दुर्गन्ध आएको,
२. उद्योग कम्पाउण्डमा चारैतिर काँचो हाड रहेको,
३. उद्योग कम्पाउण्ड बाहिर पानी फोहोर रहेको,
४. कुकुरहरू बाहिर तिर घुम्दै गरेको बाहिरीबाटोमा कहीं कहीं हाड देखिएको,
५. कामदारहरूले कुनै किसिमको व्यक्तिगत सुरक्षाको साधनहरू काम गर्दा नलगाएको,
६. दुर्गन्धको कुनै मापन नहुने र उद्योगको कार्य प्रकृतिबाट भएको दुर्गन्धले खान मन नलाग्ने, वाकवाक आउने, टाउको दुख्ने हुने,
७. पशुका हाडहरू बाटामा देख्दा मनोविज्ञानमा नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्ने,

घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय, पर्सा बीरगञ्जले मिति २०७०।१।४ मा मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिजमा उद्योग सञ्चालनका सम्बन्धमा उद्योगले हाल प्रयोग गरेको

प्रविधिले वातावरणीय दुर्गन्ध हटाउन खाँसै सहयोग पुऱ्याएको स्थलगत अध्ययन टोलीको उक्त प्रतिवेदनबाट देखिदैन। तर, वातावरणमा उद्योगबाट हुने प्रदूषण रोक्न Treatment Plant को ब्यबस्था गरिएको छ भनी निवेदकका कानून व्यवसायीहरूले वहसको क्रममा इजलाससमक्ष ब्यक्त गरेपनि मिसिल प्रमाणबाट त्यस्तो ब्यवस्था भएको देखिएन। राजकुमार साहले उद्योगका भत्किएका पर्खालसमेतका कार्यहरू सम्पन्न गर्न कम्तिमा ५-६ महीना लाग्न सक्छ भनी घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय वीरगञ्जमा चढाएको मिति २०७०।३।४ को लिखत जवाफबाट देखिन्छ। निरीक्षण अध्ययन टोलीको प्रतिवेदनसमेतले वातावरण संरक्षण भएको नदेखिएकाले आधुनिक प्रविधि वा काँचो हाड सुकाउन क्लोज सर्किट प्रकारको प्रविधि र उद्योग स्थल तथा वरपरको सफाइमा यथाशीघ्र ध्यान पुऱ्याई उद्योग सञ्चालन गर्नु भन्ने पत्र पठाएको र सो पत्रबमोजिमको कार्य सम्पन्न भएको नदेखिएपछि मिति २०७०।३।२० मा पुनः पूर्व पत्रानुसारको प्रदूषण नियन्त्रणको प्रक्रिया अपनाएरमात्र उद्योग सञ्चालन गर्ने र सो नगरुन्जेलसम्मको लागि उद्योग सञ्चालन बन्द राख्न जानकारी गराएको देखियो।

यसरी उद्योग दर्ता हुँदा पालना गर्ने गरी स्वीकार गरेका शर्तहरू उद्योग सञ्चालनका क्रममा पूरा नगरेकोमा सो शर्त पूरा गर्न पटक पटक उद्योगलाई पत्राचार गरेको देखियो। उद्योगकातर्फबाट लिखित रूपमा वातावरण संरक्षण गर्ने भनी भएको शर्त संझौता पूरा गर्ने भनी प्रतिवद्धता जाहेर गरेपनि सो प्रतिवद्धता कार्यान्वयन भएको भने देखिएन। स्वच्छ र स्वास्थ्य वातावरणमा जीवन जिउने हक प्रत्येक व्यक्तिको हुन्छ। निवेदकको उद्योग खोल्ने, ब्यापार ब्यवसाय गरी आर्थिक उन्नति गर्न पाउने हक निरपेक्ष होइन। निजको प्रगतिको मूल्य त्यस क्षेत्रमा बस्ने सबै जनताले आफ्नो स्वास्थ्य बिगारी चुकाउनु पर्ने होइन। निवेदकको काम कारवाहीबाट त्यस क्षेत्रका नागरिकहरूको वातावरण प्रदूषित गरी स्वास्थ्य वातावरणको हकबाट बञ्चित गर्न मिल्दैन। त्यसैले स्वास्थ्य वातावरण मानव जीवनको आधार हो। स्वच्छ वातावरण र मानव स्वास्थ्य भन्ने विषय अति संवेदनशील भएकोले विकास कार्यको नाममा मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कसैले पनि कुनै उद्योग सञ्चालन गर्न छुट पाउँदैन।

तसर्थ उद्योग सञ्चालन गर्दासमेत मानव स्वास्थ्यमा असर नपर्ने गरी गर्नु पर्दछ। उद्योग दर्ताका क्रममा वातावरण संरक्षण गर्ने भनी आफैले लिखित रूपमा स्वीकार गरेका शर्तहरू पूरा गर्न पटक पटक जानकारी गराएकोमा उद्योगले ती शर्तहरू पूरा नगरेको अवस्थामा शर्त पूरा नगरेमा उद्योग बन्द गरिने छ भनी जानकारी गराएको देखिन्छ। ती

शर्तहरू पूरा गरेको अवस्थामा निवेदकले उद्योग सञ्चालन गर्न सक्ने नै देखिन्छ। आफूले सहमति जनाएको शर्तलाई पूरा गर्न र शर्त पूरा नगरे उद्योग बन्द गरिने जानकारी गराएकोलाई उद्योग बन्द गरी सकेको स्थिति भनी मान्न मिलेन। तसर्थ सुनुवाइको मौका दिइयो वा दिइएन भन्ने प्रश्न यहाँ रहेन। घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयबाट निवेदकलाई उद्योग बन्द गर्नु भन्ने पत्र प्रेषित भएको पनि देखिँदैन। यसरी पहिला प्रदुषण नियन्त्रण गर्नु भनी निवेदकलाई जानकारी गराउदा पनि निवेदकले आफ्नो कर्तव्य र जिम्मेवारी पूरा नगरेको अवस्थामा अब पनि वातावरण नियन्त्रणको प्रक्रिया अबलम्बन नगरेमा सो नगरेसम्मको लागि उद्योग बन्द गरिने जानकारी गराएको बिषयका सम्बन्धमा निवेदकलाई सुनुवाइको मौका दिनु पर्ने र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत उद्योग बन्द गर्न लागिएको भनी मान्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन।

अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणसमेतबाट निवेदकले मध्यमाञ्चल बोन इन्डस्ट्रिज दर्ता गर्दा पालना गर्नेछु भनी लिखित रूपमा स्वीकार गरेका शर्तहरू व्यावहारिक रूपमा कार्यान्वयन गरेको नदेखिएकोले उक्त शर्तहरू कार्यान्वयन गरेका बखत उद्योग सञ्चालन गर्न पाउने नै देखिँदा हालको अवस्थामा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। यस अदालतबाट मिति २०७०।३।३१ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ (२) बमोजिम निष्कृत हुन्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीबाट लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्यायाधीश

इजलाश अधिकृतः प्रेमप्रसाद न्यौपाने

कम्प्युटर टाईप गर्नेः अभिषेक कुमार राय

इतिसंवत् २०७२ साल पौष १३ गते रोज २
शुभम्..... ।

